

VELIKI TJEDAN

Zapisi Hermana Mraka

Na tavanu seoske kuće u Somboru, gdje sam privremeno stanovao, našao sam požutjele papire. Jedna grupa listova, imala je naslov, pisan rukom: "Zapisi Hermana Mraka". Pitao sam vlasnika tko je Herman Mrak, ali nije znao da mi odgovori. Čudio se mom pitanju. Sa njegovom dozvolom pokupio sam papire, koje sam pročitao.

Veliki tjedan 1942. godine. Sa svih oltara, kao i svake godine u ovo vrijeme, popovi su urlali o agoniji i smrti Krista "kojega su ubili Židovi" i pozivali vjernike da se mole za "perfidne Žudije". A zagrebačke ulice su pune ljudi koji su na reverima nosili žuti znak sa Davidovom zvijezdom. Izgledaju više sjene nego ljudi. Prolaze kroz masu sa očitom željom da ih niko ne spazi, da se nikoga ne dotaknu. Vidio sam čak i jednog redovnika koji je na svojoj franjevačkoj mantiji nosio isti znak. I mali ministrant koji je svako jutro "ministrirao" svećeniku na jednom pokrajnom oltaru jezuitske crkve u Palmotićevoj ulici, imao je na reveru židovsku zvijezdu. Ni ovi "obraćeni" Židovi nisu bili pošteđeni da nose taj znak "sramote". Možda ipak i franjevac i mladi ministrant svjesno nose taj znak, da budu isti sa braćom koju su, tko zna kada, izdali pokrštenjem.

Mislim o tim stvarima možda najviše kad svratim u crkvu da se pomolim. Crkveni obredi Velikog tjedna su za mene predstavljali još od djetinstva neki posebni čar, isto kao i božićna misa koja se služila u pola noći.

Ovih dana sve mi je mučno, sve me boli. I duša i noge. Svratim u crkvu najradije kad je prazna, kad nema ni obreda ni drugih ljudi. U gradu je prilično vruće i debeli zidovi novogotske katedrale su dobar zaklon za malo osvježenja i odmora. Već više dana otac je u zatvoru, Ilija žandar, moj otac. Bili smo nešto tek pojeli "za ručak", ne da zavaramo glad, nego da prevarimo sami sebe, jer u našoj kući već mjesecima nema skoro ništa drugo osim krompira i kisele repe. Nema ni mesa, nema ni kruha. Uz kuhani krompir majka bi izvukla iz malog burence, što smo ga dobili od tetke u Dalmaciji, jednu ili dvije slane srdele, premazala s njima krompire, da im da barem neki miris, i onda jednu podijelila na nas četvoro a drugu vratila u burence "da duže traje". Neko je zakucacao na vrata našeg malog

stana. Bio je jedan žandar koji je pozvao mog oca da dođe odmah u kasarnu u Branimirovoj ulici. To nije bilo ni za njega ni za nas ništa novo. Često se događalo da su ga zvali da se hitno javi komandi. Obukao je bluzu, stavio opasač i uzeo kapu, pozdravivši kao i obično majku, sestru i mene. Poslije jednog sata opet je neko pokucao na vrata, kao da je želio biti tih, oprezan. Opet isti žandar. Predao mi je presavijeni list papira, pozdravio i otišao.

"Uhapšen sam, pisalo je na papiru. Budite mirni jer nisam ništa učinio a pravda na kraju uvijek pobjeđuje. Vaš otac Ilija Mrak".

Pokazao sam pismo majki i sestri a onda sam otrčao do očeve kasarne. Primio me je jedan od njegovih oficira. Rekao je da i on sam ne zna zašto je oca morao uhapsiti. Dobio je jednostavno telegram ministarstva oružanih snaga sa nalogom da se do daljega uhapsi žandar koji je toga i toga dana bio sprovodnik vlaka na pruzi Zagreb–Karlovac. Iz zelenog fascikla kojeg je imao na stolu izvukao je žuti telegram ispisan brojkama i jedan drugi papir sa prevedenim tekstom šifre. Mladi oficir je bio sa mnom vrlo ljubazan, i bar prividno, ljudski topao.

"Ilija je moj čovjek a ja volim moje ljude. Mi nismo politička policija, nego kokošari. Ali šta ja mogu? Moram izvršiti nalog. Dok je tu, kod nas, ništa ne morate brinuti. Za sada možete ići kod njega kad god hoćete, i slobodno mu donositi hranu. Ali ako ga prebace u drugi zatvor, eh, onda ja više ne bih mogao ništa učiniti. Hermane, ja znam za vas. Vaš otac mi je govorio o vama. Idite okolo, vidite vi sami šta možete uraditi. Dok je Ilija ovdje, kod mene, ničega se ne trebate bojati."

"Ali moj otac je sigurno nevin."

"Slušajte Hermane. Da vam ispričam jednu priču. Na granici između Hrvatske i Mađarske, mađarske straže zaustave zeca, koji je u ludoj brzini pokušavao da se prebaci u Mađarsku.

– Zašto bježiš, upitaše mađarski vojnici zeca?

– U Hrvatskoj škope konje.

– Pa šta se bojiš. Ti nisi konj.

– Dok ja dokažem da nisam konj, odoše moja muda.

Kad je izgovorio ovu zadnju rečenicu, oficir ustade od pisaćeg stola i isprati me do vrata kancelarije.

Očev zatvor je bio u prizemlju iste zgrade. Naoko jedna obična soba, sa stražarem pred vratima. U sobi s njim nekoliko drugih uhapšenih žandara. Svima su bili oduzeti pojasevi i žnjirci teških kožnih cokula. Soba sa rešetkama na prozoru, bez kreveta. Svaki od njih imao je na podu od betona dva pokrivača tamno maslinove boje. Jedan je služio kao "krevet" a drugi za pokrivanje.

Pitao sam oca da li se sjeća nečega što se dogodilo kad je zadnji put "pratio vlak" za Karlovac. Jeste, povjerio mi je, da je trebao da pregleda putnicima legitimacije i propusnice, jer je svako od njih za svako putovanje morao dobiti posebnu dozvolu od policije. Priznao je da on obično nije pregledao ni legitimacije, ni propusnice. "Ja nisam policija, dodao je. To je njihova stvar."

Dolazio sam tih dana kod njega tri puta dnevno, noseći mu hranu ili čisto rublje. Svaki put sam pokušavao da doznam nešto više o tome zašto bi mogao biti uhapšen, ali on ili nije znao ili mi nije htio pomoći.

Tri dana sam tražio na željezničkoj stanici, i negdje u malim ulicama predgrada, željezničara koji je vozio vlak i kontrolora karata. Prvi mi nije znao ništa reći. Drugog sam našao jedno popodne kod kuće, dok je spavao, jer je imao noćnu službu. Sjetio se "nečega". U istom vlaku je bio jedan tajni agent ustaške političke policije, koji mu je zatražio legitimaciju i zapisao njegovo ime i prezime.

"Ali šta se dogodilo?"

"Ne znam. Znam samo da je na jednoj od stanica nastala neka gužva i da je sišlo nekoliko ljudi. To je sve što znam, jer sam bio na peronu, kao i obično prije polaska vlaka."

Mnogi su obećavali da bi mi mogli pomoći, mnogi drugi su mi rekli da su vremena teška i opasna i da i oni imaju familiju na koju moraju da misle. Tako sam došao do svećenika don Mile Bušića. Stanovao je u jednom ženskom samostanu, u centru grada. Znao je već nešto o meni, preko jednog zajedničkog poznanika. Ono što nije znao, pitao me je. Poznavao je dobro glavnog žandarmerijskog generala. Mile Bušić nije krio da je ustaša, ali ga je pogodilo da imam u familiji i fratara i kaluđerica. Rekao sam mu da je otac i star i bolestan, da je kao "bivši" jugoslovenski žandar proveo više vremena u zatvoru nego u službi, da je bio po kazni premješten i bez potrebe ponižavan.

Mile Bušić mi je rekao da napišem sve to u formi jednog pisma njegovom prijatelju generalu. Izvukao je iz ladice bijeli papir i kovertu na kojima je stajalo štampano plavim slovima: Ustaški Stožer Grada Zagreba. "Znate Hermane", rekao je, "tako će vaše pismo sigurnije stići u generalove ruke". Moje pismo je bilo dugo malo više od jedne stranice. Dodao sam da moj otac ne zna ništa o tom pismu i da ja preuzimam za pismo svu odgovornost. Mile Bušić je izvukao iz ladice stola još jedan list papira i napisao tri četiri redka preporuke. Na koverti je stavio ime generala i rekao mi da to pismo odnesem sutra ujutro u glavnu žandarsku komandu i da ga predam dežurnom oficiru na ulazu u zgradu.

Kad sam se na večer vratio kući, o pismu nisam ništa rekao ni majci ni sestri. Otišao sam kao i obično do oca u žandarski zatvor. Kao i obično, u jednoj salvijeti vezanoj čvorom, bio je mali lončić sa kuhanim krompirom. Ovaj put majka je dodala dvije slane srdele i jednu jabuku. Kao da se opravdavala preda mnom.

"Znaš, za koji dan je Uskrs. Jadni naš tata."

Ni njemu nisam ništa rekao o pismu. Bojao sam se da probudim nade koje će možda već sutra iščeznuti. A sutra? Sutra je Veliki petak.

Ustao sam kao i obično, obukao se i kad sam izlazio iz kuće rekao sam majci i sestri da idem u crkvu. Kroz maglu prljavog dima, sunce kao da je počelo

da osvaja prostor, osvjetljujući okupirani grad. Svuda straže, prolaze ljudi u uniformama, grupe njemačkih i ustaških vojnika. Pred praznim dućanima spori koraci žena u tankim haljinama i cipelama sa drvenim donom. Na mnogim izlozima natpisi: nema mlijeka, nema kruha. Nijedna od mesarnica nije bila otvorena. Mesa nema već od početka ove godine, ni komadića. Barem kod nas u kući ga nije bilo. Krenuo sam prema Zrinjevcu i sjeo na jednu od klupa, pred akademijom. Park je prazan. Samo poneki seljak, koji očito čeka da krene na obližnji kolodvor. Negdje sa Gornjeg grada, jedan zvonik odbija ure. Sjetih se da je Veliki petak, da su zvona zavezana da ne bi zvonila. Možda se neki od zvonika nije dao obuzdati, ili je mežnar jednostavno zaboravio da zvono veže. Gledam stabla oko mene. Vjetra nema i sve izgleda mimo. Ipak dva drveta kao da njišu krošnje. Približavaju vrhove jedan drugome, kao da povjeravaju šapatom u uho neku tajnu. O čemu stabla pričaju? Prolaze četvrti sata. Primjetih kako kroz park prolaze tiho, jedna za drugom, žene su žutim židovskim znakom. Prolaze i mimoilaze se kao da se ne poznaju, ili se zaista ne poznaju. Žure. To mi je reklo da je blizu deset sati, da žure na tržnicu i u dućane. Židovima je zabranjeno kupovati hranu prije deset sati. Hrane je malo ili je nema. Nema je ni u rano jutro kad se pijace otvore. Zato im je i zabranjeno da porane. Mogu da kupe samo ono što je ostalo "kršćanima". Naredba je duboko neljudska, vrijeđa, ponizuje, ali u praksi kao da i ne postoji, jer hrane nema, a ni pijace skoro nema.

Digao sam se s klupe, dotaknuo s prstima lijevi džep jakne i provjerio da je pismo za generala na svom mjestu. Htio sam samom sebi i drugima da sakrijem nervozu i na oko mirnim korakom krenuo prema žandarskoj komandi. To je ista zgrada gdje je otac u zatvoru, samo drugi ulaz. A šta ako me koji od stražara prepozna? Žandar na ulazu drži ovlaš pušku o ramenu. Kažem mu da me odvede dežurnom oficiru ili da ga pozove. Imam da predam jedno službeno pismo za glavnog generala.

"Čekajte!" – odgovori i pritisnu jedno električno dugme. Kad se s druge strane unutrašnjih staklenih vrati pojavio drugi žandar, ovaj mu reče tiho, pokazujući na mene očima.

Par minuta poslije toga pride mi jedan mladi oficir, visokog stasa.

"Vi ste kurir?"

"Imam da predam jedno žurno povjerljivo pismo za glavnog zapovjednika."

"Od koga?"

"Piše na koverti", rekoh, pružajući mu pismo. On pogleda kovertu.

"Da li vam treba potvrda o primopredaji?"

"To mi nije naređeno", rekoh ja, nastojeći da upotrijebim službeni riječnik.

"Možete ići", reče oficir, okrene se i pođe prema nekim unutrašnjim stepenicama a ja prema izlazu. Onaj prvi stražar, tromo naslonjen na zid, pogledao me je lijeno.

Požurio sam da se što prije izgubim iz te ulice. Osjetio sam u sebi samo prazninu. Ni nadu, ni beznade. Nešto što su idući dani ili idući sati trebali da ispune ili da opravdaju. Krenuo sam prema Gornjem gradu. Tamo rado odlazim, preko stepenica kraj uspinjače koja ne radi. Ima jedna razbijena klupa, nedaleko do gornje stanice uspinjače sa koje se vidi jedinstvena slika zagrebačkih krovova i llici i preko nje. Samo u Parizu je moguće vidjeti sličnu tamnocrvenu boju i sličnu ljepotu jednoga grada. Gornji grad poznajem samo do prilaza Markovom

trgu i odozdo, do Kamenitih vrata. Tamo su ustaške straže i dalje se ne može bez specijalnih dozvola. Ni u Tuškancu nisam nikada bio. Otkad sam ja u Zagrebu to je zabranjena zona. Stanuju ustaški ministri i njihove njemačke gazde. No i u tim okovima ustaških i njemačkih straža Zagreb je sačuvao svoje dostojanstvo: topao je u tuzi, neukrotiv u nadi. To je jedan od rijetkih gradova koji kao da imaju dušu.

Vratio sam se kući kao i obično. U podrumu preko puta kuće kupio sam pola litre dalmatinskog vina. Kod nas se održala tradicija ljudi sa očevog otoka da se na Veliki petak posti cijeli dan. Za večeru se pripremi kuhana blitva i pije se crno vino. Na Veliki petak, govorio je otac, koliko vina toliko nove krvi i zdravlja. To vino je bilo za njega. Rekao mi je sinoć da ne dolazim u podne, ali ako nađem da mu donesem za večeru malo crnog vina, zbog Velikog petka.

Sjedili smo tako u vrijeme ručka, oko praznog stola, majka, sestra i ja, svaka sa svojom šutnjom. Iznenada sam čuo kako neko uvlači ključ u bravu i otvara naša kućna vrata. Otac se vratio. Oči su mu sijale. Nisam znao je li to bila radost ili tuga. Izljubili smo se. Kazao je samo:

"Rekao sam vam da se ne treba bojati i da će pravda pobjediti."

Nije htio reći ništa drugo i tek kasnije govorio je o sasvim običnim stvarima.

Neko je zazvonio na vrata. Ušla je jedna žena koju sam vidao na stepenicama, ali je nisam poznavao. Obratila se mojoj majci:

"Gospođo, prekosutra je vaš blagdan. Donijela sam vam malo brašna, treba će vam".

Majka joj zahvali i reče nama: "To je gospođa Baum. Stanuje na zadnjem katu. I ona čeka da joj se vrate muž i dva sina." Sad sam znao nešto više o njoj. Majka je već ranije pričala da su ustaše odveli iz naše kuće jednoj ženi muža i dva sina, jer su Židovi.

"Mislim da su dobro", rekla je. "Dobila sam od njih jedno pismo prije mjesec dana. Javili su mi da rade u poljoprivredi i da će ih pustiti na jesen, poslije žetve ili poslije berbe. Oni su na takav rad naučili. Znae, imali smo izvan Zagreba nešto malo zemlje."

Gospođa Baum govorila je o svojoj nesreći kao o najobičnijoj stvari ovoga svijeta. Imala je čak i smiješak na usnama, ali nije mogla da sakrije njegovu gorčinu.

Kad je otišla, majka je rekla da joj je tog jutra donijela da sakrije kod nas nekoliko starih tomova jedne njemačke enciklopedije.

Pitao sam se u sebi, tiho, šta tu ženu i mnoge druge uvjetuje da tako pasivno trpe nepravdu, da nose žuti znak na prsima, da "mirno čekaju" i šta?... Iz tih misli trgnu me očev glas: "Ajde da se operemo i obrijemo. Idemo u crkvu."

Putem je šutio. U katedrali nisu toliko plakali za mrtvim Isusom koliko su sa svih oltara optuživali Židove za njegovu smrt. Negdje iza mene stajao je naslonjen uz stup fratar sa židovskim znakom.

Danas sam prvi put počeo osjećati duboko, sa stidom, kako "moja crkva" pod maskom da brani Boga, ubija čovjeka. Crkva, možda ne samo ona, ali i ona je kriva za ovu klaonicu ljudi. "Gott mit uns" njemačkih opasača nije moj Bog. A

pred crkvama su prodavali knjigu "Židovi i Katolici" u kojoj se svako zlo povijesti pripisuje Židovima.

Kad je završio obred, otac me je uzeo ipod ruke i krenuli smo prema kući. Opet šutnja, a onda je on prekide:

"Hermane, znam da si ti nešto za mene učinio. Rekao mi je komandir čete. Pitao me je ko si ti. Nemoj reći majci, pustili su me samo privremeno. General je uzeo na sebe odgovornost. Ne znam ni ja zašto."

"A zašto mi ne kažeš zbog čega su te uhapsili? Valjda nisi pregledao putnicima vozne propusnice?"

"Obično ih ne gledam, ali ovog puta sam pregledao sve do jedne."

"Kako to?"

"Ali nećeš reći majci?"

"Ne."

"S onim vlakom se je prebacila u šumu jedna grupa partizana. Imali su lažne propusnice. Ja sam ih pregledao da to ne učini ustaški policajac koji je bio u vlaku. Tako su se prebacili, i on me je tužio."

"I šta sada?"

"Ništa. General je naredio da do daljega nastavim službu. Opet ću pratiti vlak. Za sada..."

Kod kuće sam našao poruku da me zove župnik, velečasni Pelihan, i da dođem do njega ako mogu.

"Carissime", rekao mi je, "velečasni Bušić mi je telefonirao. Pitao je za vas. Znao, neko je bio posumnjao u vašeg gospodina oca. Ja sam mu rekao da ste dobri katolici. Velečasni Bušić je telefonirao i lično generalu. Ne bojte se, sada je sve u redu. Proslavite Uskrs u božjem miru... Nego, nisam vas samo za to zvao. Pomažu mi i drugi naši katolički mladići. Šaljem uskrsne čestitke našim župljanima. Molio bih i vas da mi ih pomognete podijeliti."

Uze sa stola jedno dvadesetak bijelih koverata, zatvorenih, već adresiranih. "Znate, sve su adrese blizu jedna drugoj. Neće vam trebati puno vremena."

Pošao sam da dijelim pisma. Peo sam se stepenicama, zvonio na vrata, koja su uglavnom otvarale žene. Neke koverte sam morao ostaviti kod "hauzmajstora" jer na vratima stanova nije nitko odgovarao. Bezvoljno primijetih da jedna od koverata nije bila zalijepljena. Pročitah pismo. Župnik Pelihan je "čestitao Uskrs" Židovima koje je on tih dana "pokrstio", jer su se nadali da će na taj način spasiti život. "Isus vam je dao dar prave vjere i milost života", pisalo je u pismu. Na kraju je pisalo da na tom daru "vjeri i života" mogu zahvaliti Bogu, ako pošalju župniku novčanu pomoć "za siromahe".

"Pa zar ovo traži od mene moj Bog? – pitao sam se sa gorčinom. Ostala pisma nisam podijelio. Završila su u kućnom zahodu."

Velika Subota. Kao i svake godine na ovaj dan bio sam u crkvi na obredima. Otac se vratio s posla sa tužnom viješću. Prošle noći ustaše su ubili Perinog sina.

Pero žandar je najbolji prijatelj mog oca. U punoj noći ustaše su upali u njegov stan, u Trnju, da mu uhapse sina. Momak je pokušao da se brani, izvukao pištolj i pokušao da se probije. Jedan od ustaških policajaca ga je ubio na kućnom pragu. Pero je bio protiv ustaša i išao je često u crkvu, baš kao i moj otac, ali nije znao da mu je sin bio partizan. Iako smo svi bili pogođeni vijestima koje je doneo otac, majka je nešto spremala za sutrašnji, uskrсни ručak. Mijesila je neki kolač od brašna gospođe Baum. "Pozovi je sutra na ručak", rekao sam joj. "Mislila sam to i ja", rekla mi je. "Zvonila sam na vratima više puta, ali niko ne odgovara. Probat ću opet." Na večer mi je rekla da je zvonila i kucala cijeli dan, ali da gospođe Baum nema kod kuće. Možda je nekamo otišla.

Sa svih zagrebačkih zvonika jutros su zvonila uskrсна zvana. No poslije svega što se dogodilo ovih dana, njihovi tonovi su mi sličili na promukli glas jedne dobro sakrivene tuge. Kao da je bio glas napuklih ili još vezanih zvana. Trudio sam se da budem ipak praznički raspoložen, barem kao čovjek koji veruje da Boga ima. Uskrs je. Otac se vratio iz zatvora. A ostalo? Zajednička tuga je pola radosti, kaže poslovice. Dok hodam pločnicima grada osjećam da te riječi nisu istina. Tuga je tuga. Kraj mene prolaze automobili sa ustaškim vojnicima, s tablicom UV (ustaška vojnica). Ukradena vozila, pimislih u sebi, sjećajući se da smo ih tako nazvali u jednoj grupi studenata na univerzitetu. U katedrali među svijetom, vidim opet franjevca sa židovskim znakom, naslonjenog uz isti stup ovog neogotskog zdanja. Mnogi mladići su u ustaškoj uniformi, sa krunicom ili sa knjigom molitava u ruci. Pitam se kako je moguće biti ustaša i vjerovati u Boga, moliti ga. Neki su od njih u crnim uniformama. To su jedinice koje kolju ljude u konclogorima. I oni se mole. I za njih je vjera opravdanje zla koje čine. Drže molitvenike u rukama koje mirišu na ljudsku krv. Dok na oltaru jedan kanonik služi svečanu uskrсну misu, pitam u tišini savjesti mog Boga zašto me meće u tu kušnju, u takvu probu, da moram vjerovati u njega zajedno sa onima koji nisu ljudi. Došao sam u crkvu da se pomolim, a molio nisam, već sam u nemirnoj tišini samog sebe polemizirao s Bogom. I u jednom momentu mi je bilo jasno ili da je sve to laž i Boga nema, ili je lažan Bog kojeg su zakaparisali ustaški popovi i mnogi popovi prije njih, da u njegovo ime počine sva moguća zla. Danas, za vrijeme uskršne mise, počeo je moj raskid sa službenim Bogom, dok je neko, meni nepoznat, na orguljama katedrale divno svirao Bacha.

Jutro je bilo sunčano ali ipak hladno. Spustio sam se laganim koracima sa Kaptola prema Zrinjercu, pa onda lijevo do Draškovićeve ulice, do našeg stana. On je jako mali. Ulazi se u jedan uski hodnik, koji služi kao predsoblje. Odmah na desno, uz ulazna vrata je jedan mali WC. Moram ga spomenuti jer je ovo prvi put da imamo u kući i taj "konfort". Kad dolaze majčine poznanice da je posjete, prva stvar koju im ona pokaže to je WC sa vodom. I sa posebnim zadovoljstvom, svaki put pred gostima povuče mali lančić koji pušta vodu, uvijek sa istim komentarom

"A ovdje se potegne." Isti mali hodnik na desno vodi do kuhinje. U kući nije bio uveden plin i kad smo uspjeli kupiti ugljena kuhalo se na njegovom živom plamenu. I taj "špاهر" oko koga smo se skupljali, grijao je cijeli stan. Na nivou kuhinje, u hodniku bio je stol na kojem ručamo, primamo goste i na kome, obično na večer, do u kasnu noć, ili učim, ili čitam, ili pišem. Na kraju hodnika, koji nije duži od tri četiri metra je spavaća soba. U njoj tri bijela željezna kreveta, baš kao u bolnici. Uz zid prema prozoru spavam ja, uz suprotni zid je sestrin krevet, a u sredini isti željezni krevet na kome spavaju roditelji. Kad nam dođu u goste rođaci, onda spavaju sa mnom, u mom krevetu, rođakinje sa sestrom. U spavaćoj sobi je jedan ormar i jedna zidana peć od majolike, koja nikad nije bila zagrijana, i radi štednje ugljena i radi mojih knjiga koje sam poslagao oko peći, po peći, a neke i ispod kreveta, jer drugog mjesta nije bilo.

Isti mali stan su imali i svi drugi koji su stanovali iznad nas ili ispod nas u dvorišnoj zgradi Draškovićeve ulice, čija je ulična zgrada služila dobrim dijelom uredima jedne farmaceutske industrije. Dok sam išao kući mislio sam na gospođu Baum, koja je imala isti stan kao i mi. Ako je živjela u tako skromnom stanu, znači da nije bila bogata. To svjedoči da ima siromašnih Židova. Pa zašto ih onda optužuju da su imali u rukama svu ekonomiju ove nesretne Hrvatske, koja ekonomije uopće nema. Kad sam ušao u stan, za stolom u malom hodniku, sjedila je mlada, meni nepoznata djevojka. Majka mi je predstavi:

"Ova gospođica je susjetka koja stanuje na katu iznad nas. Došla je da nam čestita Uskrs."

"Ja sam Rut", reče djevojka, ustavši sa stolice i pruživši mi ruku. "Sretan vam Uskrs."

Siguran sam da je do danas nikada nisam sreo. Stvar me nije začudila, jer smo došli u Zagreb tek prije par mjeseci, i nisam stigao da upoznam sve ukućane. Bilo je prilike da se sretnemo noću u podrumu, za vrijeme avionskih uzbuna. Ali ja sam baš u tim noćnim satima rijetko izlazio iz stana, jer kad bi svi moji izašli, onda bih tražio na radio aparatu zabranjene stanice.

Rut je bila lijepa, skromno obučena ali sa mnogo ukusa. Rekla mi je da ima osamnaest godina ali je izgledala odraslija, žena. Tamne kose, kristalno plave oči, ovalno lice, bogate usne sa diskretnim karminom. Ima bujne grudi, malo poširok struk, čarape od "umjetne svile", kožne cipele tamno braon. Imala je na sebi kostim ciglene boje.

Prvi dio našeg razgovora bio je banalan. Ona je ponavljala čestitke za Uskrs, a ja sam zahvaljivao. Osim toga bili su tu i roditelji i sestra, pa sam osjećao da pred njima ne mogu da započnem sa njom neki duži ili dublji razgovor. Pitao sam je da li nešto studira. Odgovorila je da je završila gimnaziju i da joj je dosta škole. Sad je kod kuće, misli da se uda, da rodi djecu, da bude majka. Zaručnik joj je diplomata Bugarske ambasade u Zagrebu.

Prolazili su sati u jednom glupom razgovoru. Majka ju je ponudila sa kolačem i vinom. Rut je ostala prikovana uz stolicu, nije se micala. Mi smo izmjenjivali poglede. Htjeli smo da ručamo, ali gošća je bila tu, nije odlazila. Majka mi reče tiho, a i otac je čuo:

"Ručat ćemo kad ode, ali vidim da ona ne odlazi."

"Pa neka ruča s nama", dodao je otac.

"Ne možemo od sramote, odgovori majka. Imamo krompir i srdele."

Ja preuzeh inicijativu.

"Gospođice Rut, ako nećete odbiti jedan skroman ručak, bilo bi nam drago da budete naš gost."

"Hvala, prihvaćam poziv."

"Ali radi se samo o krompiru i slanoj ribi."

"Pa to je baš ono što volim."

Pitao sam majku da li je našla gospodu Baum.

"Zvonila sam nekoliko puta, ali ne odgovara. Sigurno nije kod kuće".

"Da, i mi smo je tražili", reče Rut. "Nema je, mora da je nekamo otišla. Znate, mi smo prijatelji i obično nam kaže kad negdje otputuje. Ovog puta nam nije ništa rekla."

Ručali smo u mučnoj atmosferi koju je Rut nastojala uzalud da oživi. Bilo je mnogo čudnih stvari u toj njezinoj posjeti. Prošao je i ručak, a ona nije pokazivala nikakvu namjeru da ode.

Polako, polako, ali trebalo mi je za to puno vremena da osjetim da je Rut Židovka i da je došla kod nas, neznana i nepozvana, da provede dan u našem stanu. Uskrs je bio samo jedan izgovor.

I kad su roditelji i sestra izašli, Rut je stajala kao prikovana na istoj stolici, dok sam ja nemirno šetao uskim hodnikom. Konačno bili smo sami.

"Drago mi je da nema nikog od mojih."

Šutnja.

"Rut, drago mi je da sam vas sreo, iako imate zaručnika bugarskog diplomatu."

Opet šutnja.

"Ako vas uznemiravam, recite mi samo. Ili ćete otići vi, ili ću ja otići u sobu".

"Hermance, drago mi je da smo sami, ali ako niste shvatili onda da vam kažem: ja sam Židovka."

"To sam već bio shvatio."

"I došla sam ovdje, bolje rečeno, majka me je natjerala da dodem. Vaš otac je žandar. Tu sam sigurnija, nego gore. Kažu da će doći da nas odvedu u logore."

"A vaš bugarski zaručnik, diplomata, ne može ništa da učini?"

"Rekla sam vam jednu laž. Jedan Bugarin iz ambasade mi se udvara, ali znam da se boji da ne kompromitira karijeru. Nisu to zaruke, to sam rekla onako. Ja nikoga nemam osim majke. Oca i brata su odveli."

"Kuda?"

"Ah, tko zna. Neki kažu da su u Posavini, na poljima, drugi govore da su u Poljskoj u rudnicima."

"Zašto čekate u neizvjesnosti? Ima ljudi oko nas, među nama, koji se bore i za vas i za mene i za ostale."

"Ne mogu ostaviti majku, sama je, stara i bolesna. A ako nas negdje odvedu možda ću sresti oca i brata ili barem jednoga od njih. Ja se ne bojim rada, ni prisilnog rada. Imam osjećaj da ću na neki način preživjeti ove dane. Mlada sam, imam tako puno volje da živim."

Dok mi je to govorila uzdahnula je duboko. Taj uzdah kao da joj je ispunio grudi koje su postale veće, ljepše, privlačnije. Misao, jača od podsvijesti, zaustavila mi je ruku. Rut kao da je to pročitala u mojim očima. Učinilo mi se barem da me nije odbijala, ali oboje smo bili zbunjeni.

"Da smo se barem ranije sreli", rekoh ja, dok prostor među nama kao da se sužavao.

"Bilo bi sve isto, odgovori djevojka. Vi žandarev sin a ja Židovka."

"Vi ne znate da je moj otac prije dva dana izašao iz zatvora."

"Nisam znala i sad se bojim da vas ne kompromitiram."

"To ne, nikada. Sad kad prođe Uskrs, ako mi dozvolite, probrinuti ću se da se negdje sklonite, a onda ćete preko granice."

"Kako vi to mislite?"

"Obući ćemo vas kao kaluđericu. Moj otac će vas pratiti vlakom do italijanske granice. Tamo, barem za sada, za Židove nema opasnosti a postoji i mogućnost da vas drugi prebace u Švicarsku."

"Hermane, vi to možete?"

"Već je nekoliko djevojaka išlo prijeko. Imajte povjerenja. Nisu svi ljudi jednaki."

"Rekla sam vam da neću da ostavim majku."

"Koji ja i ne poznajem."

"Pa ni mi se do danas nismo sreli, čak ni na stepenicama."

"Da, pitam se i ja, kako to?"

"Jednostavno, ne izlazim iz kuće, iz stana. Znaite, neugodno je proći ulicama sa židovskim znakom. Samo majka izlazi da kupi hranu i ne stavlja znak. Boji se."

Dok je to govorila, pružila je ruku tražeći moju i u nju je duboko utisnula nokte. Gledao sam je zbunjeno. Ja sam fizički izgledao njezina sušta suprotnost. Mršav sam, imam upalo lice od gladi i požutjelo od jednog lijeka protiv malarije, a u ustima fali mi nekoliko zuba zbog pomanjkanja kalcijuma. (Jednog dana sam kupio kruh kojega su dijelili na kupone, u mljekari. Bila je to čudna želatinozna masa nečeg što je bilo teško prepoznati. Sve skupa je imalo miris pilovine. Kad sam ga zagrizao ostao sam bez tri zuba). Dok sam mislio o tome Rut je držala moju ruku u svojoj.

"Sjutra ili prekosjutra ću vas potražiti. Pripremite ono što je najnužnije da ponese."

"Već sam vam rekla da neću da ostavim majku."

"Ali pitajte majku! Učinite po njenom savjetu."

"Hermane, shvatite me. Ako je moja sudbina zapisana, ja moram da je slijedim. Ne mogu da ostavim majku ni da izdam svoju braću."

"Ali svi nastoje na neki način da se spasu!"

"Ja hoću da dijelim sudbinu moje obitelji i moje braće. Ako je to cijena da se sastanem sa ocem i bratom, onda je prihvaćam."

"Ali zašto ste onda došli ovdje, u naš stan?"

"Već sam vam rekla, majka je htjela. Nisam mogla da je ne poslušam."

"A večeras, a sutra, a iduće dane?"

"Biti ću jedna Židovka, kao sve Židovke ovoga grada kojega toliko volim."

Čitavo vrijeme je držala moju ruku u svojoj, a onda ju je pokrila dlanom druge ruke. Između nas je strujala njezina toplina. Bio sam sretan i očajan.

"Rut, ali zašto vas progone?"

"Hermane, ja to ne znam. Ja se nikada nisam bavila politikom. Jedino što sam to je da sam rođena kao Židovka."

"U ovoj, našoj kući?"

"Ne, u Osijeku gdje je moj otac bio zubotehničar. U ovom stanu smo od kad sam pošla u gimnaziju. Imala sam mnogo prijateljica, prijatelja i kolega. Danas kao da su svi nestali. Ako slučajno iziđem iz kuće i oni me sretnu na ulici boje se jer ne nosim žuti znak".

"Ali imate li ga?"

"Da. Gore je u stanu. Ja sam se redovito registrirala kao Židovka."

"Dajte mi ga".

"A zašto?"

"Nosit ću ga ja."

"Vi ste romantičar. Život je druga stvar."

"Romantičar možda da. Ali kad bi smo svi mi, kad bi svi poštene ljudi ovog grada stavili na grudi žuti znak sa Davidovom zvijezdom, sve bi bilo drugačije."

"Hermane, reče Rut, stisnuvši obe moje ruke među svoje, ja sam mlađa od vas, ali moram da vam kažem. Jedno je u ovim vremenima biti prijatelj Židova a drugo je biti Židov. Nemojte se truditi da to shvatite, ali jadnog dana ćete razumjeti."

Večernja tama je ulazila kroz prozor hodnika u kome smo, oko praznog stola, proveli nekoliko sati razgovora. Bila je već noć kad sam čuo ključ u bravi. Roditelji i sestra su se vratili iz posjete. Rut je ostala još nekoliko minuta i pozdravila se sa svima. Ispratio sam je do stepenica koje vode na gornji kat. Osjetio sam jak, topli stisak ruke. Već smo se bili pozdravili sa obećanjem da će doći i sutra. Prije nego što je zakoračila, okrenula se naglo i poljubila me. Vratio sam se u stan zbunjen, umoran, tužan. Mislio sam što već sutra mogu barem pokušati da učinim za Rut. Istina je da je ona odbila sve, ali mislio sam i na to da ću možda moći razgovarati sa njezinom majkom, i da će je ona nagovoriti. Proveo sam dobar dio noći misleći o tome što da učinim za Rut, kako da je spasim. San mi je prekinuo te misli.

Danas je Uskrsni ponedjeljak. Izišao sam iz kuće kao da idem u crkvu. To je bilo da zavaram moje, jer sam namjeravao da idem u Trnje. Tamo je manastir kaluđerica koje su me već pomogle. Trebao sam da uzmem jedno njihovo redovničko odijelo za Rut.

Na izlazu iz naše kuće, zaustavi me gospoda Kos, sustanarka koja je stanovala u prizemlju.

"Gospodine Hermane, da li znate što se dogodilo?"

"Ne! Šta?"

"Noćas su došli ustaše i odveli su one dvije Židovke koje stanuju iznad vas."

"Odveli su i djevojku?"

"Da, i majku i kćerku."

Noge su mi propale u zemlju, drhtao sam cijelim tijelom. ali sam morao to da sakrijem.

"Gospođa Baum nije odgovorila na zvonce, nastavila je žena i ustaše su provalili vrata. Našli su je mrtvu. Otrovala se, izgleda, prije dva dana..."

Vratio sam se i popeo na kat gdje je stanovala Rut. Vrata su nekim čudom bila otvorena. Pokupio sam žuti židovski znak sa Davidovom zvijezdom, koji je stajao u hodniku na jednom pladnju od mesinga. Kao da je bilo odlikovanje, izloženo posjetiocima. Stavio sam taj znak na grudi i izišao na ulicu.

1977.

(Odlomci)